

Protest illüstrasyonların iletişim dili ve kitleler üzerindeki yansımaları

Communication language of protest illustrations and their reflections on the masses

Selin ÇETİNKAYA ^{1*}, Nihat DURSUN ^{2*}

¹ Grafik Tasarımı, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

seliin.cetinkayaa@hotmail.com

² Grafik Tasarımı, Güzel Sanatlar Fakültesi, Beykent Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

nihatdursun@yahoo.com

Geliş Tarihi/Received: 13.11.2023

Bölüm/Section: Güzel Sanatlar/Grafik Tasarım

Kabul Tarihi/Accepted: 26.12.2023

Araştırma Makalesi/Research Article

Özet

İllüstrasyon ilkel çağlardan itibaren mağara çizimleri ile kendini gösteren ve çağlar boyu kitlelerin duygu, düşünce ve beklentilerini ifade etmesine aracılık eden bir görsel ifade yöntemidir. Soyut kavramları anlaşılabilir ve yorumlanabilir hale getirmede önemli bir araç olan illüstrasyon; kitleler üzerinde farkındalık yaratma, kitleleri harekete geçirme, ikna etme gibi güçlü özellikleriyle önemli etkiler yaratabilmektedir. Tarih sahnesinde illüstrasyonlar, söz konusu kitlelerin ideolojik yönelimlerini ve bu yönelimlerin getirdiği protest tavırları çözümlerken aynı zamanda üzerine analiz yapmamızı mümkün kılmaktadır. Protest illüstrasyonların toplumsal süreçleri yansıtan yönü, farklı dönemlerde ortaya konan protest ifade biçimlerindeki çeşitliliği de gözler önüne sermektedir. Toplumların mevcut sistemlerin hatalı, eksik ya da değiştirilmesi gereken yönlerine dikkat çekerken benimsedikleri protest ruh; sanat dünyasında gerçeküstü diller ile karşılık bulmuş, dayatılan gerçekliklere karşı çözümsel, evrensel ve fonksiyonel kodlamalar geliştirilmesine neden olmuştur. Bu çalışmada, illüstrasyonların kitlelerin ideolojik yönelimlerini yansıtmada etkisi protest ifade biçimine neden olan toplumsal süreçler ve illüstratörlerin eserlerinde kullandıkları gerçeküstü kodlar incelenmektedir. Protest ifade biçimlerinin geçmişten günümüze kitleler ile etkileşimi ve bu etkileşimin ele alınış biçimi analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Protest illüstrasyon, illüstrasyonda gerçeküstü dil, propaganda, görsel iletişim, toplum ve ideoloji.

Abstract

Illustration is a visual expression method that has manifested itself with cave drawings since primitive times and has mediated the masses to express their feelings, thoughts and expectations throughout the ages. Illustration, which is an important tool in making abstract concepts understandable and interpretable, can create significant effects on the masses with its powerful features such as creating awareness, mobilizing and persuading the masses. On the stage of history, illustrations enable us to analyze the ideological orientations of the masses in question and the protest attitudes brought about by these orientations. The aspect of protest illustrations reflecting social processes also reveals the diversity in forms of protest expression in different periods. The protest spirit that societies adopt while drawing attention to the faulty, incomplete, or aspects of the existing systems that need to be changed has found its counterpart in the art world with surreal languages, leading to the development of analytical, universal and functional codifications against the imposed realities. This study examines the effect of illustrations in reflecting the ideological orientations of the masses, the social processes that lead to protest expression and the surreal codes used by illustrators in their works. The interaction of protest forms of expression with the masses from past to present and the way this interaction is handled are analyzed.

¹ Bu makale Selin Çetinkaya'nın "Grafik Tasarımı Bağlamında Protest İllüstrasyonlar ve Gerçek Üstü Dil Kullanımı" başlıklı Sanatta Yeterlik tezinden üretilmiştir.

* Yazışılan yazar/Corresponding author: Selin ÇETİNKAYA

¹ orcid.org/0000-0001-7577-8659; ² orcid.org/0000-0002-1155-2949

DOI: <https://doi.org/10.56723/dyad.1390264>

Keywords: Protest illustration, surreal language in illustration, propaganda, visual communication, society and ideology.

1. Giriş

Değişen ve gelişen dünya düzeni ile birlikte oluşan toplumsal süreçler, tarih sahnesinde illüstrasyonlar aracılığı ile betimlenmekte, ilgili dönemlerin mevcut sistemine karşı benimsenen yöntemlere kaynaklık etmektedir. İdeolojik yapılanmaların kitleler üzerindeki etkisi, kabulleniş, vazgeçiş ya da başkaldırı olarak çeşitlilik gösterse de, bu yapılanmaların temelinde var olan protest ruh sanat tarihinde geniş çapta etkili olan kültürel bir teori niteliği taşımaktadır.

Kitlesel propaganda üretimi, sanatçıların dayatılan ve yaşanan gerçeklik arasındaki sıkışmışlıktan beslenerek, yönelimlerini gerçeküstü kodlar ile dışa vurmalarına imkân tanımaktadır. Geçmişten günümüze toplumların sosyolojik, ekonomik, psikolojik ve politik alanlarda yaşadığı süreçlerden kalan kültürel miras; dünya tarihinde kökü mağara çizimlerine dayanan bilişsel ya da hayali izlenimleri ifade etme güdüsünden beslenmektedir. Öyle ki tarih çizelgesinde farklı gerçekliklerin sahnede olduğu yaşayış biçimleri, ifade etme, iletişim kurma içgüdüsünün önünde durmamaktadır. İnsanlık var olduğu andan itibaren içinde olduğu dünyayı bir ayna gibi yansıtabilme ihtiyacını içinde taşımaktadır. Ait olduğu dünyanın imkânları çerçevesinde doğrudan ya da dolaylı yöntemlerle ifade edebilmektedir. Antik dönemlerden modern çağa uzanan ve uzanmaya devam eden bu iç güdünün illüstratif ifadeler ile karşılık bulması, kitlelerin eylemsel olarak iletişim bağı kurması gereksinimine dayanmaktadır. Toplumsal gerçekliklerin görsel iletiler aracılığı ile farklı anlam ve boyutlar kazanması, imgelerin yaratım sürecini de doğrudan etkilemektedir. İmgeler aracılığı ile ana fikri, kitlelere empoze eden illüstrasyonlar, toplumsal yapıların mevcut değer yargılarını şekillendirebilmektedir. Mısır ostrakaları ile başlayan protest illüstrasyon tarihi günümüzde daha modern teknolojiler aracılığı ile çeşitli platformlarda ortaya konabilmektedir. Protest illüstrasyonların Antik Çağlardan başlayarak günümüze kadar katettiği kültürel ve ideolojik yol, sanatçıların düşün dünyasını gerçeküstü yönelimlere kodlayabilmesi ile ilişkilendirilebilmektedir. Toplumun gerçekliklerinden beslenerek tarihsel sürece tanıklık ederken aynı zamanda yol gösteren protest illüstrasyonlar; metaforik hayvan figürleri, mitler, destansı karakterler, etnik kültürler gibi temellere dayandırılarak şahsi ideolojik yönelimlerin dışa vurulmasına aracılık etmektedir. Dışavurum noktasında başvuru kodlamalar, sanatçının iç dünyasındaki protest tavrı özgürce ortaya koyarken bilgi, entelektüel birikim ve zeka unsuruna da atıfta bulunmaktadır. İmgesel çözümlerle ilgili sanatçının, toplumun gerçekliklerinden ilham alarak yaratmak istediği gerçeküstü dil, sanatın ifadesinde karşılaşılan kısıtlayıcı etkenlere felsefik bir yaklaşım ile karşı koyabilmenin mümkün olduğunu göstermektedir. Metaforik ve felsefik yaklaşımlar ile kodlanan görsel mesajlar, gerçekliği protesto etmede etkin bir şekilde kullanılabilir. Düşünsel ve biçimsel gerçeklik, imgesel çözümler aracılığı ile gerçeküstü algılama yetisinin önünü açmaktadır.

Bu bağlamda sanatçıların toplumsal gerçeklikten beslenen gerçeküstü ifadeleri farklı coğrafyalarda ve zaman dilimlerinde kitlelere nasıl yansıttığı sorusu akla gelmektedir. Kitlelerin mevcut sistem karşısında aldıkları aksiyonların toplumsal sanat bağlamında hangi yönleriyle ele alındığına vurgu yapılan bu çalışmada, kitleler ile toplumsal sanatın etkileşimleri yakından incelenmektedir. Tarih sahnesinde örneklerine sıklıkla rastlayabileceğimiz aktivist hareketlerin sanata yön verme serüveni, o dönemin sanatçıları ve protest ruhu hakkında fikir sahibi olmamıza imkân tanımaktadır. Kitlesel propaganda ürünü olan protest illüstrasyonların gerçeküstü diller ile kodlanış biçimlerini incelemeye önce, protest tavrın tarih sahnesindeki görsel ifade seyrini detaylandırmak, illüstrasyonların protest tavrın ifadesinde hangi yöntemler ile kodlanabileceğini çözümlenmek yerinde olacaktır.

2. Protest iletişim aracı olarak illüstrasyon

Wigan'a göre [1] illüstrasyonlar iletileri; problem çözen, detaylandıran, bilgi veren, ilham katan, teşvik eden, hikâyeleştiren, karmaşıklığı yalın bir dil ile anlatarak kolaylaştıran içeriklere dönüştürmektedir. Kitlelere empoze edilmek istenen mesajların illüstrasyonlar aracılığı ile aktarımını sürekli geliştiği yönüyle ele alırken illüstrasyonları çağdaş imgeleme yöntemi, güçlü bir iletişim aracı olarak yorumlamaktadır. Gelişimi ve değişimi ile güç kazanan uygulamalı sanat biçimi illüstrasyonların dünya tarihinde belge niteliği taşıyan örneklerini Antik Dönemlere dayandırmaktadır. Wigan'ın ifadesinden yola çıkarak Antik uygarlıklar mercek altına alındığında, günümüze kadar ulaşabilen papirüsler, duvar resimleri, heykeller, kabartmalar, sikkeler ve hatta savaş zırhları o uygarlıkların sosyal, siyasi, kültürel ve dini olmak üzere hayatın çeşitli alanlarına karşı benimsenen protest duruşa dair ipuçları vermektedir. Söz konusu protest duruşun mizahı ve hicvi harmanlayarak ortaya koydukları kodlar o dönemin toplumsal yapısı hakkında çıkarımlar yapmamıza da olanak sağlamaktadır.

Toplumsal gerçekliklerin sanata aktarımı; Antik Mısır döneminde idealize edilmiş toplum yapısı ile var olan toplum yapısı arasındaki uçurumu hicivsel kodlar ve figürler ile sağlanmaktadır. Antik Mısır geleneklerinde, hayvanların önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Arkeolojik kazılarda bulunan kalıntılar; Antik Dönemde hayvanların güç ve inanç sembolü olarak kutsallaştırılması, hayvanların evcilleştirilmesi gibi sonuçları ortaya koymaktadır. Modern bilim adamlarının yaptıkları çalışmanın sonuçlara paralel olarak Livet [2] Mısır hiyerogliflerinin insan, hayvan ve bitki tasvirlerinden sıradan objelerin tasvirine kadar çeşitlilik gösteren yaklaşık 25 kategoriden oluştuğunu, 700 hiyeroglif arasından 170'e yaklaşan hiyerogliflerin hayvanlar aleminden esinlenerek yapıldığı ifade etmektedir. Yeniden doğuşu,

ölümsüzlüğü, gücü, adaleti, koruyuculuğu belirli hayvan figürleri ile bağdaştırarak, kutsal bir gerçeklik olarak kabul etmeleri; bu hiyerogliflerde hayvanların ilham kaynağı olma sebebini ortaya koymaktadır.

Şekil 1. Satirical Ostraca, Cat Waiting On a Mouse, ca. 1295-1075 B.C.E. [3].

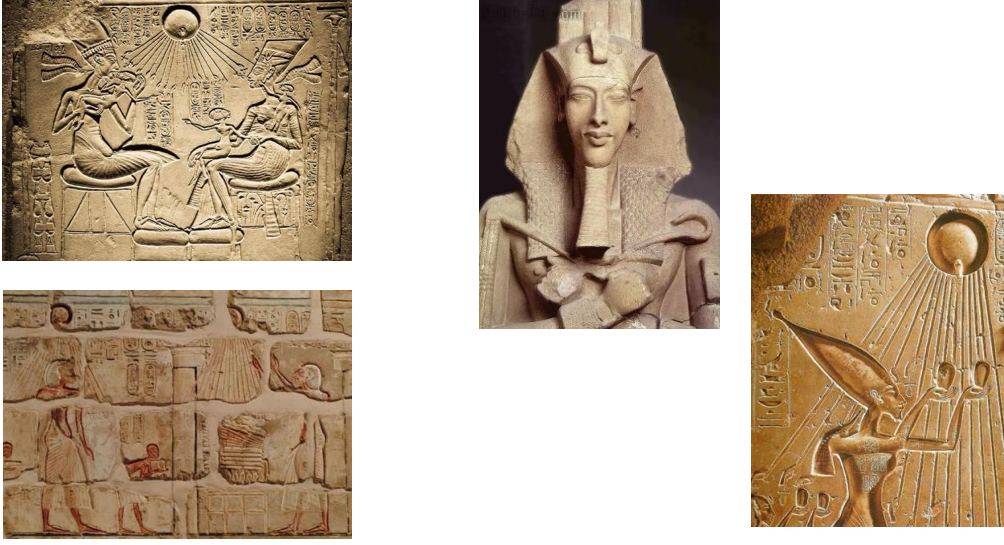
Şekil 2. Satirical Ostraca, Cat, Mouse And Captive, ca. 1196-1070 [4].

Şekil 1 ve 2’de yer alan ostrakalarda Mısır toplumuna ait sahnelere yer verilmektedir. Tasvir edilen sahnelerde hayvanların insani tavırları ve eylemleri benimsedikleri dikkat çekmektedir. Ezat [5] ostraka veya papirüsler üzerindeki hayvan figürlerinin kendilerine atfedilen insani rolleri hem fiziksel hem toplumsal anlamda benimsediklerini ve bu kabullenişin hiciv yöntemi ile ele alındığı şeklinde yorumlamaktadır. Mısır Bilimci Babcock [6] yaptığı araştırmalar ışığında diğer Mısır bilimcilerin, ostrakalarda tasvir edilen sahneyi Mısır toplumsal hiyerarşik yapısından ilham alarak ortaya koyduklarını ifade etmektedir. Günlük yaşamı insanların perspektifinden olağan bir şekilde benimseyerek yaşamaları, toplumda değişen rollerin yaratmış olduğu dengesizliği ve absürtlüğü, Babcock’un tabiriyle “altüst olmuş dünyaları” tasvir etmektedir.

Şekil 3. Seated primate drinking from a tube [5].

Ezat’a göre [5] Şekil 3’te yer alan ostraka örneğinde Antik Mısır döneminde bir asilzadenin uzun bir tüp aracılığıyla içeceğini yudumlama sahnesi, soylu kesimin rahatlığına dikkat çekmek için tasvir edilmektedir. Soyluların lüks yaşam ortamında tembel bir tutum sergilediklerini ve sanatçının bu tutumu eleştirdiğini ifade etmektedir.

Şekil 4. Akhenaton Kabartmaları [7].

Şekil 4'te yer verilen örnekler ışığında protest tavrın kendini gösterdiği alanlardan biri de dini yapılarıdır. Mısır'da benimsenen dini inanışın politeizme (çok tanrılı din) dayandığı bilinmektedir. Günümüzde Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi tek tanrılı dinlerin varlığı, Antik Mısır'ın devrim olarak göreceği bir gerçekliği oluşturmaktadır. M.Ö 1332 ile 1323 yılları arasında hüküm sürmüş Mısır firavunu Tutankhamun'un babası, Mısır kraliçesi Nefertiti'nin eşi olan Akhenaton, politeizmin [8] yaygın olduğu bir topluma tek tanrılı din reformunu başlatması ile dikkat çekmektedir. Mısır bilimci Barbara Watterson [9] Akhenaton'un hükümdarlığı süresince Mısır'ın eski tanrı inancını terk etmesi için getirdiği yasaklar ve tapınakların kapatılması gibi kararların, çağın siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda bir dönüşüm yaşamasına sebep olduğunu belirtmektedir. Saltanatını Amon'un ismini Mısır sanatından, toplumsal düzeninden ve ideolojilerinden silmek üzerine şekillendiren Akhenaton, [9] dönemin dini merkez olarak kabul ettiği Karnak şehrini Amarna'da yapılandırmış, Aton'a tapınlar için yeni bir yerleşim merkezi oluşturmuştur. Dini protest tavrıyla yeniden yapılandıran Akhenaton'un protest tavrı dönemin sanat eserlerinde de kendini göstermektedir. Kendisinden önce hüküm sürmüş olan hükümdarların aksine zayıf, uzun boylu ve uzun parmaklı olarak yer aldığı kabartmalarda tek tanrı inancı vurgusuna dikkat çekmektedir.

Antik dünyanın etkileyici uygarlıklarından biri olan Antik Yunan, farklı yaşamsal koşulların ve ideolojik yapıların her çağda karşımıza çıkabileceğini gösteren örnekleriyle dikkat çekmektedir. İnsanlık tarihinin sahip olduğu koşullar; her dönemde bağlantı kurabildiği gerçeklikleri, gerçeküstü yöntemler ile eleştirilebildiğini göstermektedir. Gerçeklik ile dayatılan arasındaki kopukluk, protest tavrın Antik Yunan sanatında örneklerini inceleyebilmemizi mümkün kılmaktadır. Berhang [10] Erken Dönem Yunan Sanatı'nın protest örneklerini Aristophanes'in günümüze ulaşabilen on bir komedisi üzerinden analiz etmektedir. Berhang, Aristophanes'in komedya örneklerinin neredeyse tamamında savaş karşıtı mesajlar verdiğini ifade etmektedir. Dönemin diplomatik koşullarını barışçıl bir bakış açısı ile ele alırken müstehcen ve cinsiyetçi anlatımlar ile eleştirdiğini de eklemektedir. Bu yaklaşımı ile sanat dünyasına kazandırdığı eserlerden biri olan "Lysistrata", dönemin savaş yanlısı askeri ve politik adımlarını yansıtmaktadır. Kompozisyonun sol tarafında yer alan kadın figürleri ile sağ tarafında yer alan asker figürleri dönemin ataerkil yapısını özetlemektedir. Kadınların eşleri savaşmayı bıraktığı takdirde kendileriyle birliktelik yaşayacakları teması işlenmektedir. Barışın empoze edilmeye çalışıldığı bu eserde (Şekil 5) ataerkil ve cinsiyetçi tutumun baskınlığı dikkat çekmektedir.

Şekil 5. Solda Lysistrata'nın illüstrasyonu, solda: Norman Lindsay, 1930 [11], sağda: The Clouds, Aristophanes [12].

Şekil 5'te sağ bölmedeki görselde "The Clouds" isimli Aristophanes komedyasından bir sahne yer almaktadır. Toplumsal düzen ve sosyal yaşamın çeşitli alanlarını aydınlatan antik vazolar, ait olduğu dönemin izlerini taşımaktadır. Antik Yunan uygarlığına hâkim olan entelektüel modanın hicvi iki figür ile yansıtılmaktadır. O'Regan [13] eserin Aristophanes'e ait ilk fikir komedisi olarak kabul edildiğini eklemektedir. Benzer protest ifadeler Antik Roma döneminde de dikkat çekmektedir. Tarihin her döneminde rastlayabileceğimiz güç savaşları siyasi otorite sağlama amacına ve prestij kazanmak arzusuna dayanmaktadır. Prestij ve güç gösterisine dayanan bu arzu; Roma döneminin ikonik sembolleri olan heykeller, mimari yapılar, illüstrasyonlar, çömlekler ve sikkeleri (Şekil 6) somut bir karşılık bulmaktadır. Roma halkının kazandığı zaferlerin, ihtişamlı sosyal hayatın, zengin kültürel kaynakların, ideolojik ve politik stratejilerin propaganda unsurlarına dönüştürüldüğü görülmektedir. Parisot ve arkadaşları [14] Antik Çağlarda sikkenin, dönemin imparatorları tarafından propaganda amacı ile kullanıldığını, bu propagandaları yaparken mitolojik karakterlerden ilham aldığını belirtmektedir. Sikkelerde imparatorların güçlü ve yenilmez yönlerinin vurgulanması hem toplumun güvenini kazanma hem de düşmanlara korku salma isteğine karşılık vermektedir. Göz göze geldiğinde düşmanlarını taşa çevirerek etkisiz hale getiren mitolojik karakter Medusa, imparatorluğun yenilmez ve karşı koyulmaz yönünü ortaya koyan metaforik bir tasviridir. "Düşmana karşı elde edilmiş zaferin psikolojik yansımaları da böylelikle hem Romalılara hem de yabancılara gösterilmiştir. Bu zafer propagandalarından farklı olarak, sikkelerin propaganda aracı olarak kullanılması yalnızca düşmanlara karşı kazanılmış zaferlerin ardından değil, imparatorluğun birliğini, gücünü, bereketini simgeleyecek personifikasyonları barındırarak da mümkün olmuştur" [15].

Şekil 6 Augustus, M.Ö 27, Sikke [16], Plautius Plancus, M.Ö 47, Medusa Maskesi [17], Augustus Prima Porta Göğüs Zırhı, Trajan Sütunu [18].

3. Protest illüstratif dillerin kitle ve ideoloji etkileşimi üzerine analizler

Şekil 7. Big Fish Eat Little Fish, Bruegel, 1482 [19].

Kitlelerin sahip oldukları ideolojileri, yönetimler tarafından yaratılan ortamları, protest fırçalar sayesinde günümüzde yorumlama ve analiz yapabilme fırsatı bulunabilmektedir. Protest illüstratif diller oluşturulurken, toplumsal gerçekçiliği baz alan sanatçılar, ait oldukları gerçeklikleri, gerçeküstü metaforlar ile yansıtabilmektedir. Farklı dönemlerin, farklı sanatçıları üzerinden örneklendirmeler yapabildiğimiz bu çalışmada, toplumların geçirmiş olduğu politik, sosyolojik, psikolojik, dini ya da ekonomik alanların kitleler üzerindeki yansımaları, sanatın da ilham alabileceği konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal gerçekçilik başlığı altında eserlerde sıklıkla karşılaşılabileceğimiz temalar, toplumdaki güç savaşları, eşitsizlik, zorlu ekonomi koşulları, yönetimlerin sansürleri şeklinde çeşitlilik göstermektedir. Hangi dönem olduğu fark etmeksizin, sanatçıların; ortaya koydukları eserlerin, yaşadıkları çağın, sahip oldukları koşulların değiştiğine

şahit olsak da insanlığın yaşadığı ve yaşarken tepkisini ortaya koyduğu konuların değişmediğini örnekler aracılığı ile görülebilmektedir.

“Büyük balık, küçük balığı yer” atasözü Şekil 7’de yer alan eser ile somut bir metafor kazanmaktadır. Kaotik tüketim alışkanlığı, toplum yapısını hiyerarşik bir düzen dahilinde şekillendiren sistem, yönetimler arasındaki güç savaşı kısacası gücünün zayıfı ezmesinin ya da zenginin yoksul olanı sömürmesi gibi gerçekliklerin tasvir edildiği bu eser protest tavrı yansıtmaktadır. Bruegel’in toplumda var olan acımasız düzene karşı çıkması ve güçlü ile güçsüz arasındaki dengeyi farklı bir perspektiften izleyiciye sunması, toplumsal gerçeklikte süregelen normları yeniden sorgulamaya itmektedir. Sanat tarihi profesörü Henry Luttikhuisen, [20] Bruegel’in eserini şu sözler ile yorumlamaktadır: “Bir balığı yiyen dev bir balık görüyorsunuz, o da bir balığı yiyor.” bu mesaj üzerinden insanlar ile balıklar arasındaki etkileşimi şu açıdan inceliyor “Birbirimizi tüketiyoruz. Bu temelde kapitalizmin ters gittiğine dair bir uyarı.” Luttikhuisen’in yaptığı bu analiz ışığında büyüğün küçüğe, zenginin yoksula, gücünün güçsüze galip geldiği bu döngüyü kapitalizm ile bağdaştırmak, insanların arasındaki bu güç savaşının balıklar aracılığıyla izleyiciye sunulduğu çıkarımını yapmak mümkün hale gelmektedir.

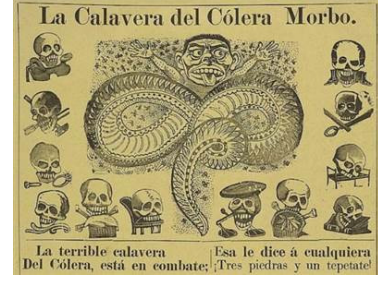
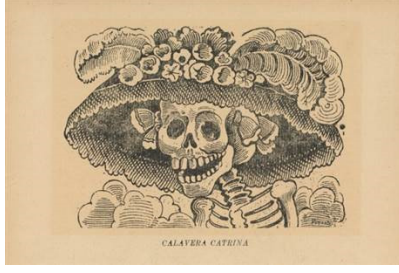
Şekil 8’de yer alan “Beer Street & Gin Lane” isimli eser, W. Hogarth’ın 18. Yy İngiltere’inde zorlu ekonomik koşulların toplumsal yapıyı nasıl deforme edebildiğini göstermektedir. Bozulan toplumsal yapı ve dejenere olmuş ahlaki yapının kaynağını İngiliz birası tüketimi ile cin tüketimine dayandırmakta, içki tüketiminin sonuçlarını fayda-zarar karşılaştırması ile kitlelere sunmaktadır. BBC’ye göre [21] fiyat ve ulaşılabilirlik çerçevesinde alt sınıf tabakası tarafından tüketilen cin; hırsızlık, fuhuş, işsizlik, hastalıklar, istismarlar gibi sorunlara yol açmaktadır. Bu toplumsal sorun ise Hogarth’a ilham kaynağı olmaktadır. Toplumsal yapının iyileştirilmesi, cin tüketimi yerine bira tüketiminin teşvik edilmesi, ulusal birliğin sağlanması gibi amaçlar güden bu eserde bira tüketen insanlar ile cin tüketen insanların içinde bulunduğu durumu karşılaştırmalı yöntemler ile ele almaktadır.

Şekil 8. Beer Street & Gin Lane, W. Hogarth, 1751 [22].

Şekil 9’da yer alan “La Calavera Catrina” isimli eser, Teran’a göre [23] yerel kültür mirası yerine, dönemin Fransız modasını tercih eden burjuva sınıfına tepki amacı taşımaktadır.

Ruthie ise [24] “La Calavera Del Colera Morbo” isimli eserin toplumsal sınıf farklılıklarına dikkat çektiğini ifade etmektedir. Meksika toplumunu etkileyen kolera salgınından esinlenen Posada, eserinde bir salgın karşısında tüm insanlığın aciz olduğunu ve ölümün sınıf farklılığını gözetmediğini işlemektedir. Şekil 10’da yer alan görselde Martinez [25] duvar resminin üslup analizinde Mella’nın portresini Gattarno’nun, öğrenci ve işçilerden oluşan yan sahnelerin ise Castano tarafından yapıldığını ifade etmektedir. Analizlerine şunları eklemektedir: “Sanatçı, Mella’nın portresini Tina Modotti’nin 1928’de çokça tekrarlanan fotoğrafındaki duvar resmine dayandırdı. Mella’nın öldürüldüğü sırada sevgilisi ve yol arkadaşı olan Modotti, Mella’yı yakışıklı, atletik ve yoğun olarak tasvir etti. Fotoğrafı, dikkatli bir Mella’yı gösteriyor, başı keskin profilli, sağlam bir boyunlu ve bir işçi gömleği giymiş geniş bir üst gövde ile. Gattorno görüntüyü büyüttü ve basitleştirdi, vizyoner bir liderin cesur bir temsiline dönüştürdü. Muhtemelen projenin bağlamı ve hamileri, projenin benzersiz niteliklerine katkıda bulundu: aynı resimde iki sanatçının iş birliği, kendine özgü komünist konusu ve grafik görsel dili.”

Şekil 9. La Calavera Catrina, Jose Guadalupe Posada, 1910-1913 [24], La Calavera Del Colera Morbo, Jose Guadalupe Posada, 1910 [24].

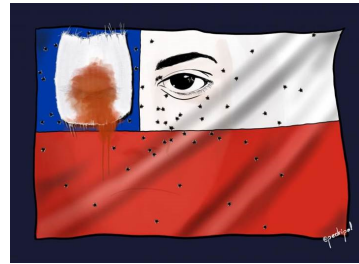

Şekil 10. Antonio Gattorno, Gabriel Castano, 1933 [26].

Şekil 11. Şili protest duvar resimleri [27].

Görsel sanatçı Gabriela Mesones Rojo [27] Şekil 11’de yer alan duvar resimleri ve grafitilerden oluşan sokak sanatını 1970’lerde General Augusto Pinochet’in askeri ve siyasi alanda izlediği politikaları protesto etmek ve değişimin öncüsü olabilmek için önemli ve uzun bir geleneğin parçası olarak değerlendirmektedir. İki duvar resminde de dikkat çeken önemli detay figürler üzerindeki gözlerdir. Sebastian Pinera yönetiminde Şili halkının değişimi başlatma amacıyla gerçekleştirdiği protestolarda acımasız polis müdahalelerine başvurulmaktadır. Polis müdahalesi sonucu atılan mermiler yüzünden kör olan protestoculara dikkat çekilmektedir. Pinera’ya yöneltilen öfke, protestocular üzerindeki acımasız baskı ile protest ifade biçimlerinin çeşitlilik kazanmasını da beraberinde getirmektedir.

Şekil 12. Şili protest duvar resmi [27], Şili protest illüstrasyon örneği [28].

İspanyol illüstratör Pedri Pol'a ait Şili bayrağı illüstrasyonu da Şili'de meydana gelen protestolardan ilham alarak oluşturulmuş örneklerdendir (Şekil 12). Metaforik bir yaklaşımla bayrak ve protesto temasını işlerken, yönetimin mevcut baskısının Şili halkına verdiği hasara dikkat çekmektedir. Şili bayrağında yer alan yıldızı, bandajlı ve kanayan bir göz metaforu ile tasvir etmektedir. CIA resmî web sitesinde [29] yer alan verileri Şili bayrağının analizi doğrultusunda yorumlayacak olursak; mavi gökyüzünü, beyaz And Dağları'ndaki karları, kırmızı ise ülkenin bağımsızlığı için kan döken kahramanları temsil etmektedir. Beyaz yıldız onuru ve ilerlemeyi sembolize etmektedir. Pedri Pol'un yapmış olduğu çalışmada, protestocuların bir mermi ile yaşadığı mağduriyet bayrak üzerinden sentezlenmektedir. İlerlemeyi ve onuru temsil eden yıldız, protestocunun gözlerinden birini oluşturmaktadır. İlerlemeyi, değişimi ve onuru temsil eden yıldız; protestoculara yani ülkenin aydınlık yüzüne ve yarınlarının teminatına atılmış bir mermi ile yara almaktadır. Pina komutasındaki güvenlik güçlerinin ülkenin onuruna ve ilerleme ilkesine verdiği hasar, illüstrasyonun temel konusudur. Mevcut düzenin değişimini, gelişimini ya da onarımını teşvik eden toplumsal hareketlerin illüstrasyonlar ile aktarım bağlamında önemli roller üstlendiğini söylemek verilen örnekler ışığında mümkün hale gelmektedir. Toplumlar üzerinde manipülatif stratejiler izleyen yönetimler, protesto içeriği, protesto aktörleri ya da yerel değerler teması kullanılarak gerçeküstü ifadeler ve metaforlar aracılığı ile hicvedilmektedir. Bu noktada tarih bağlamında seyreden olayların illüstrasyonlar aracılığı ile aktarımı somut örnekler çerçevesinde değerlendirme yapabilmemize ve o dönemin mevcut toplumsal yapısını yorumlayabilmemize imkân tanımaktadır.

Şekil 13. Nous Sommes Tous Indesirables, 1968 [30].

Şekil 13'te Amerikalı gazeteci Rubin'in ifadesine göre [31] 1968 yılının mayıs ayında Fransa'da gerçekleşen aktivist eylemlerden bir sahne yer almaktadır. Gençlik lideri olarak bilinen ve eylemlere katılan Daniel Cohn Bendit'in polise karşı provakatif bir yüz ifadesine büründüğü görülmektedir. Fotoğrafın yanındaki posterde ise Bendit'in ikonik protest yüz ifadesinin altında "Hepimiz İstenmeyeniz" sloganı yer almaktadır. Şekil 14'te dönemin cumhurbaşkanı Charles De Gaulle "Genç Ol ve Kapa Çeneni" sloganı ile gençlerin ifade özgürlüğüne getirilen kısıtlamalar eleştirilmektedir. Gaulle'nin politikalarına getirilen protest bakış açısı, fiziksel görünümü ile karikatürize edilerek ortaya konmaktadır. Gaulle'nin Fransa haritası ile bir çocuğun başını okşar pozisyonda tasvir edildiği afişte halk üzerinde kurduğu baskı ve kontrolçülük eleştirilmektedir. "Tatile gitmek için oy verin" söylemi ile ödül ceza yönetimi anlayışının halk üzerinde kurduğu hâkimiyet, o zamanın Fransa'sı hakkında ipucu vermektedir.

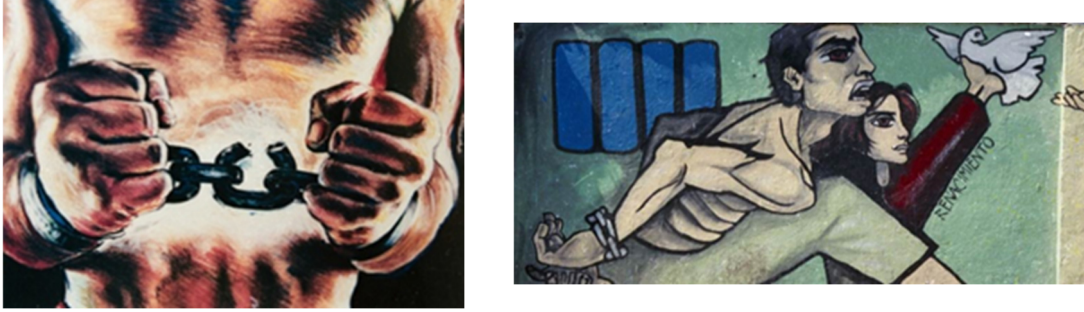
Şekil 14. Sois Jeune Et Tais Toi, Charles De Gaulle, Votez Toujours Je Ferai Le Reste [30].

4. İllüstrasyonda protest kodların imgesel çözümlemesi

Moench [32] protest illüstrasyonlardaki çeşitliliği; ait oldukları dönemlerin şartları çerçevesinde değerlendiren Moench, bu etkenleri baskı yöntemleri, okur yazar oranları, gazetecilik faaliyetleri gibi başlıklar altında açıklamaktadır. Moench'e

göre 1700'lü yılların sonunda daha ucuz baskı maliyetlerinin sağlanması ve gazetelerin dağıtım faaliyetlerinin artması kamusal alanlarda algı yönetimine imkân tanımaktadır. Daha geniş kitlelere iletilen ideolojik metaforlar, toplumun her kesimine ulaşabilmekte ve etkileşime geçebilmektedir. Okur yazarlığın kısıtlı olduğu zaman diliminde görsel ifadeler, geniş kitleler ile iletişim kurmada önemli roller üstlenmektedir. Antik Dönemlerden başlayarak geniş kitlelere protest ruhu empoze eden illüstrasyonlarda kullanılan metaforlar, ortaya konma amacına göre kodlanmaktadır. Evrensel çapta zincirler; esareti, mahkumiyeti ve köleliği betimlerken beyaz güvercin ile zeytin dalı barışı simgelemektedir (Şekil 15).

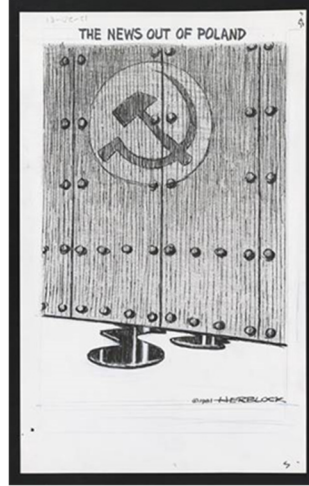
Şekil 15. Andres Romero Spethman, 1987 [33].

Protest illüstrasyonlarda imgesel çözümler kimi zaman hayvan figürlerinin karakteristik yönü ile, kimi zaman eleştirilen figürlerin karakteristik özellikleriyle, kimi zaman da yalnızca evrensel olarak kabul görmüş semboller ile sağlanmaktadır. Örneklendirecek olduğumuzda Nazi Almanyası'na gamalı haç ile kodlanırken, Adolf Hitler ikonik bıyığı ile kodlanmaktadır.

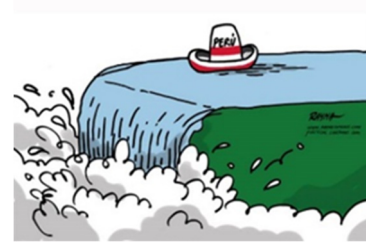

Şekil 16. Dr. Seuss, 1941-1943 [34], sağda John Collins, Double- Barrel Gun, 1943 [35].

Şekil 16'da Dr. Seuss'un illüstrasyonunda yer alan tavus kuşu, başını toprağa gömmüş şekilde tasvir edilmektedir. "In God We Trust And How?", "Tanrı'ya güveniyoruz ama nasıl?" sorusu ile felsefi bir soru yöneltmektedir. ABD halkına gönderme yapan bu illüstrasyonda "gerçeklerden kaçarak saklanmak/saklandığını sanmak, bir olay ya da tehlike karşısında yararlı olmayacağı apaçık ortada olan kaçamak bir yola sapmak" eylemi deve kuşu metaforu ile yansıtılmaktadır. Sağda yer alan John Collins'in illüstrasyonunda ise Kızıl Ordu'nun sembolünün yer aldığı tüfeğin üzerinde "Müttefik Hava Kuvvetleri" yazmaktadır. Gölde yüzen ördeklerin üzerinde ise Nazi Almanyası, Balkan toprakları ve İtalya'yı betimleyen imgeler yer almaktadır. Mussolini vurulmuş ve suyun dibine batmak üzeredir. İtalya'nın kaderini yaşamak üzere olan ördeklerden Balkan topraklarını temsil eden ördek teslim olmaktadır. Nazi Almanyası ise meydan okurcasına tüfeğe doğru yönelmektedir. Grotesk ifadeye başvuru bu çalışmada Nazi Almanyası'nı temsil eden örneğin; dönemin diktatör lideri Adolf Hitler'in ikonik fiziksel özellikleri ile betimlenmesi göze çarpmaktadır. Şekil 17'de "The News Out Of Poland" isimli illüstrasyon yer almaktadır. "Polonya'dan Haberler" başlıklı illüstrasyonda Sovyet desteğini arkasına alan Polonya Hükümeti'nin sivil halk üzerine uyguladığı baskı ve şiddete vurgu yapılmaktadır. Demir kapının üzerinde orak ve çekiç yer almaktadır. Sovyetler Birliği'ni temsil eden bu sembol, sivil halk üzerindeki cüretkarlığın dayanak noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapının ardında neler olduğu bilinmemekte, olayların görünen yüzünde ise vahşetin acımasız gerçekliği yer almaktadır. Kapının altından sızan kan, bu vahşete atıfta bulunmaktadır. Hükümet tarafından gerçekleştirilen kıyım bir sır kapısı olarak yansıtılmaktadır. Polonya'dan gelen haberlerin iç acıcı olmadığına da vurgu yapılmaktadır.

Şekil 17. The News Out Of Poland, Herbert Block, 1981 [36].

Şekil 18. Solda Adan Iglesias Toledo [37], sağda Rayma Suprani, Pedro Castillo, 2021 [38].

Şekil 18’de solda Kübalı sanatçı Adan Iglesias Toledo [37] Pedro Castillo’nun Ceza Kanunu’nun 346. Maddesi gereğince anayasal düzeni ihlal ettiği iddiasıyla tutuklanması üzerine protest bir çalışma ortaya koyduğu görülmektedir. Eserinde Castillo’nun ikonik şapkası ile mahkumiyeti betimleyen kodlamalara yer verdiği, arka plana ise Peru bayrağını eklemektedir. Sağda yer alan Suprani’nin illüstrasyonunda Peru seçimlerinde Castillo’nun ikonik şapkasını bir akarsu yatağında ilerlerken tasvir ettiği görülmektedir. Seçimlerin kazanılması durumunda Castillo’nun politikalarının Peru’yu bir felakete sürükleyeceği mesajı verilmektedir. Castillo’nun otoritesi şapka ile ifade edilirken aynı zamanda ülkenin mevcut durumuna da atıf yapılmaktadır [39]. Gerçeküstü ifade biçimlerinde başvurulan imgesel yöntemler, anlatımın kitlelere güçlü, etkili ve doğrudan aktarılması amacını taşımaktadır. İmgesel kodlamaları çözümleyebilme süreci ise gerçekliğin gerçeküstü dilleri temsili, taklidi ve algılama temellerine dayanmaktadır. Bu bağlamda kitleler felsefik yaklaşımlar çerçevesinde verilmek istenen mesajı analiz edebilmektedir [39]. Gerçeküstü ifade biçimleri protest amaçlara hizmet etme noktasında; Karikatür, Etiketleme, Sembolizm, Metinsel Detaylandırma, Analogiler, Stereotipler şeklinde sınıflandırılmaktadır.

4.1. Karikatür

Toplumsal konuların gerçekliğini, gerçeküstü ifade ile yansıtmaya olanak sağlayabilen karikatürler, temsili figürlerin fiziksel yönlerinin abartılı bir şekilde ortaya konması ile oluşturulmaktadır. Ahlaki değerlerin dejenere olması, toplumların yapılanmak yerine çıkmaza giren politikalara maruz kalmasına sebep olan figürlerin; eleştirilen yönleri ışığında estetikten uzak biçimde ifade edilmesi, mevcut yönetim ve iktidar sahiplerinin, kitleler üzerinde farkındalık yaratmak üzere eksi yönlerinin vurgulanması karikatürize ifadeler ile ele alınabilmektedir.

4.2. Etiketleme

Protest illüstrasyonların ortaya konduktan sonra kitleler üzerinde etki bırakabilmesini kolaylaştırmak ya da netleştirmek amacı ile etiketleme yöntemi benimsenmektedir. Tarihi bir sahnenin aktörleri; illüstrasyonun arka planında yer alan olay örgüsünün anlaşılabilmesi için isimleri ile ifade edilmektedir. Tarihsel arka planın çözümlenebilmesi için illüstrasyonda yer alan figürlerin tanınabilir hale getirilmesi, ya da anlam kargaşasının önüne geçilmesi açısından önem taşımaktadır.

4.3. Sembolizm

Protest illüstrasyonlarda sıklıkla rastlayabileceğimiz metaforlar, kitlelerin anlayabileceği semboller ile kodlanmaktadır. Beyaz güvercinin ve zeytin dalının barışı, gamalı haçın Nazileri, Sam Amca’nın Amerika’yı temsil etmesi kodlanan sembollerin karşılık geldiği çözümlenmelidir.

4.4. Metinsel detaylandırma

Protest illüstrasyonlar, görsel ifadelerin dayanak noktalarını aydınlatılabilmek için metinler ile detaylandırılmaktadır. Protest illüstrasyonların toplumsal gerçekliklerden beslendiği göz önüne alındığında, analiz aşamasında söz konusu gerçekliklerin arka planını bilmek gerektirmektedir. Gerçekliklere ayna tutmak ve yorum katmak; bilgi birikimi ihtiyacını metinsel detaylandırma ile karşılamaktadır.

4.5. Analoji

Tekerrürden ibaret olan tarihi gelişmelerin; protest illüstrasyonlara yansıma noktasında olaylar ve figürler arasında kurulan benzerlik- farklılık ilişkisi analogi kavramına karşılık gelmektedir. Karmaşık dillerden arındırılarak yalın hale getirilmek istenen protest senaryolar mesajın kolay ve etkili bir şekilde kitlelere aktarımını sağlamaktadır.

4.6. Stereotipler

Toplumsal olayların çeşitli etnik grupların küresel çaptaki etkileşimleri ile şekillenmesi protest illüstrasyonlarda stereotiplerin oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Bu yaklaşımın etnik grupları merkezine alması, etik açıdan tartışmaya açıldığında ırkçılık olarak değerlendirilmemizi kaçınılmaz kılmaktadır. Bu etken çerçevesinde toplulukların ait oldukları kökenleri stereotipler ile ifade edilmektedir. Bu stereotipler Uzakdoğu ve Asya, Latin, Afrika kökenli gruplar ile belirgin bir şekilde kendini göstermektedir.

Protest illüstrasyonlarda sıklıkla başvurulan sembolizm unsurları ve bu unsurların çözümlemelerinin tablolaştırılmış verileri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Sembol ve anlamlar [40].

Sembol	Anlam
Dolar İşareti	Para
Çekiç & Orak, Kırmızı Yıldız	Komünizm
Ahtapot	Doyumsuzluk, Emperyalizm
Gamalı Haç	Naziler
Güvercin & Zeytin Dalı	Barış
Azrail	Ölüm
Kukla	Yönetilen, Kontrol Edilen
Boz Ayı	Rusya
Bebek & Genç Çocuk	Masumiyet
Timsah Gözyaşı	Sahte, Manipülatif Duygular
Taht & Taç	Hükümdarlık
Medusa	Düşmanı Etkisiz Hale Getirme
Anka Kuşu	Güçlenme, Küllerinden Doğma
Terazi	Adalet
Tavşan, Koyun	Masumiyet, Av
Davut Yıldızı	Yahudilik
Sam Amca, Yatay Çizgi & Yıldız	Amerika
İmparatorluk Ejderhası	Çin
Akbaba	Fırsatçı Güçler
Sinek	Rahatsız Edici Otoriteler
Aslan	İngiltere
Kartal	Güç
Ayna	Yüzleşme
Satranç Tahtası	Strateji, Plan

5. Sonuç

Tarih sahnesinin önemli süreçlerine tanıklık eden ve bu süreçlerin içinde aktif olarak rol oynayan kitleler, aktivist girişimler ile ideolojik reformlar gerçekleştirmeyi hedeflemişlerdir. Bu ideolojik girişimler, toplumsal hayatın çeşitli organizasyonlarında değişimi, gelişimi ve farkındalığı tetiklerken sanat dünyasına da ilham olmayı başarmıştır.

İdeolojik yapıların toplumsal hareketler aracılığı ile dışa vurumu eylem, protesto ve grev gibi etkinlikler ile kendini gösterirken sanat dünyası bu dışa vurumu entelektüel yöntemler ile ele alabilmenin yollarını aramıştır. Tıpkı eylemlere, protestolara ya da grevlere karşı alınan manipülatif aksiyonlar gibi, sanat dünyası da bu aksiyonların etkisi altına girmiş, doğrudan ya da dolaylı olarak kısıtlanmak durumu ile mücadele etmiştir. Sanatın, dayatılanın ötesine geçerek kendi gerçekliğini arayışa geçmesi protest tavrın gelişmesine zemin hazırlamış, eserlerin kodlanarak ortaya konabileceği yeni bir dilin oluşumuna da katkı sağlamıştır. Yapılan araştırmalar ışığında kitlelerin ait oldukları dönemin toplumsal tabusunu yeniden şekillendirecek aksiyonları Antik Dönemlere kadar uzanmaktadır. Toplumda değişim ya da farkındalık yaratacak türden görsel ifadelerin oluşturulmasındaki motivasyon, protest illüstrasyonların uzun bir tarihi serüvenine başlamasına ortam yaratmıştır. Toplumun arzu ettiği gerçeklik algısının çeşitli alanlara yayılımı tarihi süreç içerisinde stabil kalsa da izledikleri yol ve ifade yöntemleri değişim göstermektedir. Protest tavrı yalnızca halkların değil mevcut dönemlerinin önemli figürleri tarafından benimsenen aktivist bir duruş olarak karşımıza çıkmaktadır. Protest tavrın diller aracılığı ile kodlanarak kitlelere empoze edilmesi, Antik Yunan ve Antik Roma dönemine damgasını mitolojik karakterler ile vururken, Antik Mısır'ın tek tanrılı dinine ortam hazırlayan Akhenaton'un inanç sistemini sanat dünyasına uyarlaması ile kendini göstermektedir. Öyle ki kitlesel algı yönetimini yine kitlesel propaganda ürünleri ile gerçekleştiren Dünya liderleri, kendi dönemlerinin protest ruhlarını savaşın kaderini değiştirmek için kullanmıştır. Protest illüstrasyonlar, sanatın özgürlükçü yanına hitap ederken, aynı zamanda iletilmek istenen mesajların aktarım yollarını da çeşitlendirmeyi sağlamıştır. İletilerin karmaşık yapısını algı sürecine uygun şekilde yalınlaştıran, betimleyen ve hızlandıran illüstrasyonlar, tarihte yaşanan ikonik süreçlerin ortaya konulması ile o dönem şartlarını değerlendirmemize olanak sağlayan tarihi belge görevi üstlenmektedir. Bu belgelerden yola çıkarak her nedenin bir sonucu beslediğini, kitlelerin yaşadıkları ideolojik evrimlerin devrimsel boyutta sanata yansımış biçimlerini yakından inceleme fırsatı bulabilmekteyiz. Aynı zamanda geçmişten günümüze ortaya konan protest illüstrasyonlar, günümüz şartlarında gündeme bağlı kalarak mevcut gerçekliği farklı görsel diller aracılığı ile nasıl aktarabileceğimize ışık tutmaktadır.

Farklı bakış açıları ve araçlarla ile kodlanan görsel ifadeler evrensel bağlamda hangi anlamlar ile karşılık bulmaktadır sorusunu yanıtlayabildiğimiz bu çalışmada, protest illüstrasyonların kitle ve ideolojiler ile yaşadığı etkileşimi detaylarıyla incelenmiştir. Sanat tanımsal açıdan tartışmaların merkezinde olmayı çağlar boyu başaran bir alan olsa da, sanatın toplumu beslediği kadar toplumun da sanatı beslediği reddedilemez bir gerçeklik olarak kendini göstermektedir. Sanat tarihine damgasını vuran sanat akımlarından, sanatçıların özgün stillerini yaratma serüvenine, ait oldukları toplumun ideolojik süreçleri önemli roller üstlenmektedir. Görünenin ötesinde hikâyeleri ile kendi dönemlerinin yarınları seslenen fırçaları olarak günümüzde araştırma konusu başlığı olabilmeyi başaran protest illüstrasyonlar, felsefik ve metaforik yönleriyle protest sanata derin bir vizyon katmaktadır.

6. Yazar katkı beyanı

Makalenin yazımı, sonuçların değerlendirilmesi ve revizyonu Selin Çetinkaya ve Nihat Dursun tarafından yapılmıştır.

7. Etik kurul onayı ve çıkar çatışması beyanı

Makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Makalede herhangi bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

8. Kaynaklar

- [1] Wigan M. *Görsel İllüstrasyon Sözlüğü*. İstanbul, Türkiye, Literatür Yayıncılık, 2012.
- [2] Livet PG. *Animals In Life And Religion In The Land Of The Pharaohs*. New York, USA, Thames & Hudson, 2001.
- [3] Egypt Museum. "Ostrakon of a Cat Waiting on a Mouse". <https://egypt-museum.com/ostrakon-of-cat-waiting-on-mouse/> (13.01.2023).
- [4] Egiptologia. "The mouse and the cat". <https://egiptologia.com/el-raton-y-el-gato/> (13.01.2023).
- [5] Ezat A. "Animals In Human Situations In Ancient Egyptian Ostraca And Papyri". *Arts*, 10(3), 40, 2021.
- [6] Babcock J. Met Museum "Ancient Egyptian Ostraca: A Reevaluation". <https://www.metmuseum.org/blogs/now-at-the-met/features/2012/ancient-egyptian-ostraca> (10.10.2012).
- [7] Arkeonews. "Akhenaton Tek Tanrılı Dinin Kurucusu ya da Akıllı Bir Politikacı" <https://arkeonews.com/akhenaton-tek-tanrili-dinin-kurucusu-ya-da-akilli-bir-politikaci/> (10.10.2012).
- [8] Albretsen C. "Akhenaton Pharaoh And Heretic". *Journal Of The Norwegian Medical Association*, 119(8), 1115-1118 1999.
- [9] Watterson B. *Amarna: Ancient Egypt's Age of Revolution*. Charleston, USA, Tempus Publishing, 1999.
- [10] Berhang JM. *Unruly Wives and Dancing Girls: The Objectification of Women in Aristophanic Comedy*, Master of Arts, Montclair State University, New Jersey, USA, 2009.
- [11] Hellenic Museum. "Well Behaved Women". <https://www.hellenic.org.au/post/well-behaved-women> (13.01.2023).

- [12] Mavink. “Law and Justice- Religion, Justice, and Rights”. <https://mavink.com/post/A2C575FFA73FB0603CE81C958F27C066AM74D241/religion-justice> (13.01.2023).
- [13] O’Regan D. *Rhetoric, Comedy and Violence of Language in Aristophanes’ Clouds*. Oxford University Press US, 1992.
- [14] Parisot N, Prieur M, Schmitt L. *Rome 38*. Paris, Fransa, CGB Numismatique Paris, 2014.
- [15] Kaygısız S. *Antik Yunan ve Roma’da Onurlandırma Propaganda, Gelenek ve Kentler*. İzmir, Türkiye, Sakin Kitap, 2022.
- [16] Ancientcoinage. “Perseus and Medusa”. <https://ancientcoinage.org/perseus-and-medusa.html> (13.01.2023).
- [17] Odysseum. “Augustus Emperor”. <https://odysseum.eduscol.education.fr/augustus-emperor> (13.01.2023).
- [18] Brewminate. “The Column of Trajan: Propaganda of Empire in Ancient Rome”. <https://brewminate.com/the-column-of-trajan-propaganda-of-empire-in-ancient-rome/> (13.01.2023).
- [19] Met museum. “Big Fish Eat Little Fish”. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/338694> (13.01.2023).
- [20] Anderson M. “Sins, Virtues and Big Fish at Gallery Debut”. <https://calvin.edu/news/archive/sins-virtues-and-big-fish-at-gallery-debut> (13.01.2010).
- [21] Historyextra. “The 18th-century craze for gin”. <https://www.historyextra.com/period/georgian/gin-craze-panic-18th-century-london-when-came-england-alcohol-drinking-history/> (13.01.2023).
- [22] Wikipedia. “Beer Street and Gin Lane”. https://en.wikipedia.org/wiki/Beer_Street_and_Gin_Lane (12.10.2018).
- [23] Teran A. “Life After Death: The Resurrection of José Guadalupe Posada-The Fifth History”. <https://thefifthhistory.com/lacultura/posada> (12.10.2018).
- [24] Ruthie V. “José Guadalupe Posada, Seattle Artist League”. <https://www.seattleartistleague.com/2020/06/12/jose-guadalupe-posada/> (13.01.2020).
- [25] Martinez JA. *Cuban Art and National Identity 1927-1950*. ABD, University Press of Florida, 1994.
- [26] Martines, JA. “Modern Cuban Art”. <https://moderncubanart.com/The-Social-and-the-Real> (12.10.2018).
- [27] Rojo GM. “Chile's protest street art: The writing is on the wall”. <https://www.bbc.com/news/51628295> (13.03.2020).
- [28] Cartoon Movement. “Chile”. <https://cartoonmovement.com/cartoon/chile-0> (13.03.2020).
- [29] CIA. “Chile”. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/chile/flag/> (13.03.2020).
- [30] The Paris Review. “May ’68: Posters of the Revolution”. www.theparisreview.org/blog/2018/05/01/may-68-posters-of-the-revolution/ (12.10.2018).
- [31] Rubin AJ. “May 1968: A Month of Revolution Pushed France Into the Modern World”. <https://www.nytimes.com/2018/05/05/world/europe/france-may-1968-revolution.html> (05.10.2018).
- [32] Moench K. “Book Riot Speaking Truth To Power: A History Of Political Cartoons. Book Riot”. <https://bookriot.com/history-of-political-cartoons/> (01.09.2022).
- [33] Harvard Library. “Chilean Protest Murals”. <https://library.harvard.edu/collections/chilean-protest-murals> (01.09.2022).
- [34] UCSD Library. “Since when did we swap out ego for an ostrich?”. <https://library.ucsd.edu/dc/object/bb44718484/zoom/0> (01.09.2022).
- [35] McCord Stewart Museum. “Double-Barrel Gun”. <https://collections.musee-mccord-stewart.ca/en/objects/26681/le-fusil-a-deux-canon> (01.09.2022).
- [36] Cold War. “News Out of Poland”. <https://coldwar.unc.edu/2018/07/news-out-of-poland/> (01.09.2022).
- [37] Cartoon Movement. “El Peruano Pedro Castillo”. <https://cartoonmovement.com/cartoon/el-peruano-pedro-castillo> (12.12.2022).
- [38] Cagle. “Elections in Peru”. <https://www.cagle.com/rayma-suprani/2021/07/elections-in-peru> (05.10.2021).
- [39] Refaie E. *Metaphor in political cartoons: Exploring audience responses*. Editörler: Forceville C, Urios-Aparisi E. *Multimodal Metaphor*, 173-196, New York, De Gruyter Mouton, 2009.
- [40] History Skills. “How to interpret the meaning of political cartoons”. <https://www.historyskills.com/source-criticism/interpretation/political-cartoons/> (08.12.2022).